

Мирјана М. МАШНИЌ

ЖИВОПИСОТ ВО ТРЕМОТ НА ЦРКВАТА СВ. ЈОВАН ПРЕТЕЧА ВО КРАТОВО

(Резултати од најновите
конзерваторски истражувања)

Апстракт: Во текстот е дадена идентификација на тематско-иконографската содржина на ѕидното сликарство во отворениот трем на црквата Св. Јован Претеча во Кратово. Направена е дистинкција меѓу живописот од централната калота и архиволтите на тремот од една страна и сликарството од западната фасада на црквата (1862) од друга страна. Под подоцнежните преслики на Димитар Андонов Папрадишки (1921), е откриено и со потпис потврдено сликарството на Никола Михаилов. Дел од сликарството му е атрибуирано на зографот Михаил од Самарина, таткото на Никола.

Црквата Св. Јован Претеча во Кратово припаѓа на групата авторски дела на градителската тајфа на Андреја Дамјанов.¹ Од ктиторскиот натпис, изделкан во камениот надвратник од западниот влез, се дознава дека црквата е обновена со „залагање и трошок на сите христијани во 1836 година.“² Постарите истражувачи на Кратово, особено Стеван Симиќ, пишувале за духовната клима што ја ширеле двете градски цркви, како

¹ С. Симиќ, *Кратовске богомоље*, Споменица СКА СГХ - Одељење друштвених наука н.с. 11 Београд 1960, 103-104; К. Томовски, *Мајстор Андреја Дамјанов (1813-1878)*, Скопје 1966, 25; К. Томовски, Р. Волињец, М. Токарев, Ј. Хаџиева Алексиевска, *Кратово - стара архитектонско урбанистичка содржина*, Скопје 1980, 50-53; Ј. Хаџиева - Е. Касапова, *Архитект Андреја Дамјанов 1813-1878*, Скопје 2001, Н. Макуљевиќ, *Андреја Дамјанов: архитекта познаосманско Балкана*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 38, Нови Сад 2010, 137-150, со целокупна постара цитирана литература.

² Натписот е првпат публикуван од Ј. Иванов (Ѓ. Иванов, *Български старини из Македонија*, София 1931, фототипно изд., 150-151).

и за идеолошките поделби, кои видно се одразиле на опстојувањето на уметничките вредности.³ Црквата Св. Јован Претеча не е истражувана во онаа мера што ја заслужува, и покрај тоа што нејзините вредни културно-историски и уметнички содржини се парцијално приопштени во рамките на други тематски целини. Така, нејзиниот импозантен иконостас од развиен тип бил во центарот на интересот, особено кај бугарските истражувачи, и тие откритија се соопштувани во значајни студии за творештвото на автори што произлегле од Самоковската сликарска школа, како што се зографите Димитар Христов (1837) и негиовиот син Захарија Доспевски (1868 и 1869).⁴ Во науката се знае за уште еден сликар што работел во оваа кратовска црква. Тоа е Димитар Андонов Папрадишки, кој бил ангажиран двапати:⁵ најпрвин во осликувањето на неколку икони за иконостасот (1904, 1905),⁶ потем на ликот на Богородица Ширшаја во

³ Втората кратовска црква Св. Никола во Царино маало е обновена во 1848 година. Подоцна, меѓу 1921-1925 година е изградена уште една црква посветена на новомаченикот Св. Ѓорѓи Кратовски (С. Симиќ, *Кратовске богомоље*, 101-102, 105).

⁴ Е. Попова, *Иконите на Димитар Христов во Македонија*, Зборник за средновековна уметност 3, Музеј на Македонија (Скопје 2001), 215-225; Е. Генова, *Второто поколение зографи од Самоковската живописна школа (Димитар Христов Зограф. Иоан Никоилов иконописец. Костадин Петровиќ Валов)*, София 2012, 93-95.

⁵ А. Николовски, *Македонските зографи од крајот на XIX и почетокот на XX век, Андонов, Зографски и Ванѓеловиќ*, Скопје 1984, 65, 66.

⁶ А. Николовски споменува договор на зографот со црковната управа за изработка на икони за црквата (в. А. Николовски, *Македонските зографи*, 65, 95). Изгледа дека во таа година се изработени престолните икони за иконостасот, иако годината 1905 е забележана само на две помали икони - св. Гаврил Лесновски

нишата на јужната фасада (1905),⁷ како и на пресликувањето на еден дел од првобитниот живопис во зоната на стоечки фигури на јужниот ѕид во наосот, каде што ги насликал св. Харалампиј и св. Константин и Елена (1921).⁸ Поради влажењето на покривот од тремот, интервенирал на оштетениот живопис во централната и во страничните калоти, како и на западната фасада на црквата врз првобитниот живопис.⁹

Во современите услови црквата станува предмет на истражувачко-конзерваторскиот интерес дури во 1980 година, кога поради оштетувањата на живописот во тремот се интервенирало во централната калота. Биле вршени истражувачки сондирања на пресликите на Д. Андонов Папрадишки, поради констатирање на зачуваноста на првобитниот живопис.¹⁰ Потоа, во 2003 година се вршени санациони интервенции на покривот, а во 2011 година сликарско-конзерваторски истражувања на целокупното ѕидно сликарство во наосот и во тремот.

Конзервацијата и истражувањата на ѕидното сликарство во тремот на црквата од 2013 година

(ев.бр15.387, запис: „Настојанием Васил М. Бидиков, Андон М. Шатев, 1905“) и св. Спиридон (ев.бр. 15390, запис: „Приложи кондурациски еснаф, 1905“). Податокот со годината е потврден и преку евиденционата фотодокументација во Националниот конзерваторски центар Скопје.

⁷ Денес живописот во долниот дел е мошне избледен и не е можно да се види годината 1905 за која ни говори А. Николовски (*Македонските зографи*, 65).

⁸ А. Николовски, *Македонските зографи*, 66. Во продолжение на претставите на св. Константин и Елена се наоѓа една варосана и неистражена површина, денес засолнета со врамена слика на „Ерусалим“. Со конзерваторските работи треба да се утврди што се крие под варосаната површина - првобитно сликарство кое на барање на црковните власти Папрадишки требало да го освежи/преслика, а не го реализирал, или станува збор за живопис на Папрадишки сликан врз првобитниот живопис, а потоа варосан (?) Инаку, неморниот кратовски хроничар проф. С. Симиќ, во наведениот текст пишува дека црквата била целосно живописана кон средината на XIX век, меѓутоа, варосана е во 1922 година на барање на тогашниот архијерејски намесник. Тој кажува дека, наводно, на површината меѓу двата прозорци на јужниот ѕид биле насликани и српските светители св. Сава и св. Симеон (С. Симиќ, *Кратовске богомоље*, 103).

⁹ А. Василиев, *Български възрожденски майстори*, София 1965, 207; А. Николовски, *Македонските зографи*, 66.

¹⁰ А. Николовски, *Македонските зографи*, 66; за овие активности на црквата во Националниот конзерваторски центар, Скопје, постојат конзерваторски проект и извештај од А. Николовски и Ј. Трајковски.

Сл. 1 Отворениот трем на црквата Св. Јован Претеча во Кратово

дадоа значајни сознанија, особено за утврдување и дополнување на авторството.¹¹ Што се однесува, пак, до идентификацијата на авторот на ѕидното сликарство во наосот, тој останува и понатаму предмет на истражувачкиот интерес.

Ангажманот на Д. Андонов Папрадишки во црквата Св. Јован Претеча одамна е елабориран во науката, и во таа пригода е направена и првична атрибуција на првобитното сликарство, кое му е припишано на самоковецот Захариј Доспевски.¹² Во врска со ова сликарство, а во однос на темата Второто Христово пришествие, односно Страш-

¹¹ Конзерваторскиот тим го сочинуваа: Н. Кекеновски, Б. Таневски и Д. Мишевски под раководство на В. Муковски.

¹² А. Николовски, *Македонските зографи*, 65; изгледа дека до ваква определба во идентификацијата на зографот, А. Николовски дошол по инерција, припишувајќи му го авторството на Захариј Доспевски, кој всушност е потпишан на две иконостасни врати - од проскомидијата, на која е насликан Исус Христос добар пастир (1868) и од ѓакониконот, на кој е насликан Св. Спиридон со сцени од неговиот живот (1869). Целосно исчитување на натписите донесува А. Василиев, *Български*, 422.

Сл. 2 Св. Јован Претеча,
ниша над западниот влез

ниот суд насликан во централната калота од тремот, и покрај нејзината читливост, досега не е даден поопфатен приказ на неговите иконографски и стилски карактеристики, освен за авторската атрибуција на Димитар Андонов Папрадишки.¹³

Архитектонскиот склоп на тремот од западната страна на црквата е во вид на три слепи калоти оформени од четири трапезоидни сегменти под секое теме, кои од долната страна се потпираат на архиволти и столбови (сл. 1). Одинадвор секоја калота има свој покрив од камени плочи.¹⁴ Целосно се исликани централната калота со архиволтите, како и западната фасада на црквата, додека страничните калоти биле сликани само во темето.¹⁵

¹³ А. Николовски, *Македонските зографи*, 65, 66, 73.

¹⁴ Црквата е исто така покриена со камени плочи. Според истражувањата на група архитекти, тремот бил изграден подоцна (К. Томовски, Р. Волињец, М. Токарев, Ј. Хаџиева Алексиевска, *Кратово*, 50).

¹⁵ Допојасјата на св. Јован Крстител во јужната и Покровот на Богородица во северната калота се сликани во 1921 година од Д. Андонов Папрадишки, можеби врз постар живопис (А. Николовски, *Македонските зографи*, 66).

Патронот на црквата Св. Јован, пророк и претеча на првото Христово доаѓање, е насликан во нишата над влезната врата, допојасно како Кефалофорос, држејќи свиток со текст: „*Поканете сѐ приближи во сѐ царствіе небесное*“ (Матеј, 3,2), и уште еден текст врз тенката лента на крстот: „*Се агнец вѣжи възми грехи міра*“ (сл. 2).

Во свечената слика на Второто Христово доаѓање, слегувањето на Христос на раскошен трон во небесна светлина, од источната страна на темето на калотата е следено со ангелска свита. Врз Небесниот свод над нив, којшто го растегнуваат два ангела во лет, е испишана легендата „Второто Христово пришествие“ (сл. 3). Под престолот клечат Богородица и св. Јован Претеча, први меѓу посредниците на човештвото, во молитвена поза за спас на луѓето (овој дел, делумно оштетен, е пресликан од Д. А. Папрадишки). Западната страна од темето на калотата е исполнета со пет ангели трубачи - навестувачи на Воскресението - во лет и во придружба на небесни сили во вид на т.н. пути, кои го најавуваат Христовото доаѓање, опкружени со Престоли/огнени крилести тркала (сл. 4).

Пониските зони од калотата, кои се разделени со облаци, се исполнети со други епизоди од Страшниот суд, како што се сликите на Рајот и Пеколот и групите на праведници и грешници. Се забележува дека во дадениот архитектонски простор немало место за Апостолскиот трибунал, кој е составен дел на Страшниот суд.

Во источниот сегмент на калотата, северно од нишата над влезот во црквата во која е ликот на патронот Св. Јован (Кефалофорос), е насликан Подготвениот престол (сл. 5). На престолот покриен со цветен прекривач се поставени четири шајки и Евангелие, а зад престолот се издигаат справите на Христовото мачење, крстот, копјето, трската и трновиот венец. Од страните на престолот клечат Адам и Ева во молитвен став. На Подготвениот престол му недостига претставата на гулаб (Светиот Дух), што е друга варијанта на претставувањето на хетимасијата. Зад Адам е рајската врата, а во Рајот што е опколен со ниски сидови е издвоена фигурата на добриот разбојник, кој со своето покајание на Голгота си го обезбедил овде местото. Под сидот останал натписот **Н ЕУФРАТА**, називот на една од рајските реки (Еуфрат). Како составен дел на рајската иконографија се седнатите фигури на тројца праотци, патријарсите Исак, Јаков и Авраам, насликани во североисточниот архиволтен триаголен сегмент. Праотецот Авраам обично држи во skutот повој на кој се сликаат персонификациите на душите на праведните во Рајот во вид на доенчиња, кои тука не се прикажани.

Сл. 3 Второ Христово доаѓање, источен сегмент од централната калота

Сл. 4 Ангели од Второто Христово доаѓање, западен сегмент од централната калота

Други застапници, кои на Царот над царевите му се обраќаат во групи се: апостоли во колона пред рајските врати во северниот сегмент на калотата (овој дел, кој бил доста оштетен е пресликан од Д. А. Папрадишки, и денес е видно изблед-

ен), и поголема, доста збиена група учесници, кои се означени како пророци, преподобни, маченици и архиереи во западниот сегмент на калотата (сл. 6). Една издвоена група на јужната страна од западниот сегмент на калотата ја предводи пророк

Сл. 5 Пригответениот престол и Рајската градина, источен сегмент од централната калота

Мојсеј, кој во левата рака ги држи таблиците на законот, а со прстот од подигнатата десна рака покажува кон Господ. Тоа е група Евреи, кои Мојсеј ги води кон Огнената Река, каде што ќе им биде судено за предавството на Спасителот.

Во јужниот сегмент од калотата во која првобитниот живопис страдал, Д. Андонов Папрадишки ја повторил сликата на Пеколот. Во челуста на Огнената река со зооморфен изглед од каде што излегуваат пламени јазици, ѓаволот го држи богатиот врзан во синцири, заедно со уште двајца грешници (овој дел е доста избледен и идентификацијата е направена врз основа на стара фотодокументација). Од десната страна ѓаволот (можеби биле насликани повеќе), приведува кон Пеколот група грешници врзани со синцир и означени како: славољубиви, среброљубиви, злобни, предавници, еретици, разбојници, жени блудници (сл. 7). Во групата се вклучил и самиот уметник Д. А. Папрадишки, кој се насликал во предниот план.¹⁶ Од остатоците на избледениот цртеж на отворена круна може да се претпостави дека тука првобитно биле насликани четири иноврени цареви кои ги претставуваат царствата (Вавилонско, Персиско, Мидиско и Македонско), а коишто Царот над царевите - Исус Христос при неговото славно доаѓање на Судниот ден ги победува (Даниловата визија, 7, 3-7, 11, 17-24) (сл. 8).

На Пеколот му претходи мотивот Мерење на душите, кој се наоѓа јужно од нишата во источниот сегмент на калотата. Терезијата Господова, која се чини е закачена за облак (како резултат на

пресликите), е поставена меѓу архангелот Михаил и демонот/ѓаволот, меѓу кои е фигурата на праведникот за кој натежнатите свитоци на тасот кажуваат за неговите доблести.

На архиволтите од внатрешната страна и под широките лачни премини се сликани фигури на праотци и пророци, толкувачи на Божјата волја. Едни во рацете држат свиткани, други развиени свитоци на кои се испишани пророчки виденија, освен праведниот Ное, кој држи кораб. Во првиот, југоисточниот триаголен сегмент на челната страна од јужната архиволта е насликан во цел раст кралот и првосвештеникот на Вишниот Бог, Мелхиседек (текст на свитокот: „Бѣгословенъ бѣгъ израїлевъ въ вѣки въ вѣкыаъ“). Во вториот, југозападниот, бил насликан пророк Мојсеј од кој е зачувана левата рака со која ги држи табличките на законот, која преминува на површината од западниот сегмент (поради оштетувањата е пресликан со ликот на пророк Гедеон). Челно, на западната страна, се насликани пророк Захариј во медалјон, крал и пророк Давид во цел раст (текст на свитокот: „Икѡ възвеличишасѧ дѣла твоѧ Гѣди всѧ пре“, псалм 104, 24) (сл. 9); пророк Нахум во медалјон, крал и пророк Соломон во цел раст (текст на свитокот: „Гѣи дажд ми твои прѣстоловъ присѣдашю премѣдростъ“ (сл. 10) и пророк Амос во медалјон. Во северозападниот триаголен сегмент се насират остатоци од стар живопис на непознат ѓакон од кој е зачувана кадилницата во десната рака, која преминува на површината од западниот сегмент (пресликан со лик на пророк кој не може да се идентификува), а во североисточниот триаголен сегмент од северниот архиволт се насликани веќе споменатите тројца праотци, патријарсите

¹⁶ А. Николовски, *Македонските зографи*, 66.

Исак, Јаков и Авраам. Под големиот јужен лак се сликани пророците Авакум (текст на свитокот: „Асно глаголюша днесъ спасеніе мирѣ пакѣ воскресѣ хр.“) (сл. 11) и Исаија во цел раст (пресликан од Д.А.Папрадишки), а во темето е допојасјето на Михеј (како резултат на пресликата тој е сврген со главата надолу, спротивно од претходното). Под лаците од западната страна во пар се сликани пророците: Малахиј и Софониј, Даниил (текст на свитокот: „Узрѣша Гдѣ престолои, положиша и дрвенѣ“, 7:9) и Езекил, Илија (текст на свитокот: „Ревнѣа поревнова по Гдѣ Бѣѣ Вседержителѣ моємѣ“, 1. кн. Цар., 19:10) и праведен Ное со арка во рацете, додека под големиот северен лак се сликани во цел раст пророк Еремија (текст на свитокот: „Сеи Бг нашѣ не приложитса инѣ къ немѣ извѣ“, 10:6) (сл. 12) и архиѓакон Стефан (текст на свитокот: „Се вижѣ нѣса ѿ верста ис на чѣловѣча ѿ деснѣю Бга“, а во темето на лакот допојасје на пророк Осија.

Со најновите конзерваторски интервенции на живописот од западниот ѕид во тремот на црквата Свети Јован Претеча во Кратово, предмет на истражувачкиот интерес станаа повторно деградираниите преслики на Д.А. Папрадишки, под кои наместа се насираше стариот живопис, порано констатиран со неколку истражувачки сонди.¹⁷ Преку две постари сонди во пределот на главите на св. Илија и на св. Екатерина, потврдена е неговата целосна зачуваност, поради што е одлучено да се отстрани избледената и речиси исчезната преслика (сл. 13). Со оваа интервенција, од северната страна на западната фасада на црквата се откриени целосно стоечки фигури на св. Илија (сл. 14) и на св. Екатерина и св. Евгенија (сл. 15). На јужната страна на фасадата, во истата висина се откриени четири фигури, кои биле целосно покриени со композицијата Св. Спиридон и Св. Никола на Првиот Вселенски собор во Никеја, како бранители на никејското Православно исповедување на верата во Света Троица. Со отстранувањето на долниот дел од композицијата/пресликата, е откриен првобитниот живопис

¹⁷ Сондите се од времето на истражувањата на А. Николовски и сликарот конзерватор Ј. Трајковски.

Сл. 6 Група на пророци, преподобни, маченици и архиереи, западен сегмент од централната калота

со стоечки фигури на св. цар Константин и св. царица Елена, и на св. Антониј Велики и св. Екатерина (сл.16).

На правоаголните површини северно и јужно од влезната врата, од Д. А. Папрадишки биле пресликувани и фигурите во цел раст на архангелите Михаил и Гаврил. Со отстранувањето на избледената преслика на која архангел Михаил со меч ја убива апокалиптичната аждаја, е откриен првобитен живопис на архангел Михаил во поза како ја одзема душата на богатиот (сл. 17). Крилестата фигура е поставена во движење со издигната десна рака во која држи меч насочен кон легнатата фигура на богатиот врз кој застанал, додека со левата рака придржува свиток со зборови на предупредување („Бжѣа воинѣ и ми е дадено да зимамѣ дѣшите на грешни“) и терезија со која ги премерува прегрешенијата додека ѓаволот во близина ликува над грешникот. Од фронталната стоечка фигура на архангел Гаврил, пресликата е отстранета само од главата, десното крило и отворениот

Сл. 7 Пеколот со грешници, јужен сегмент од централната калота

свиток со испишани зборови на предупредување, додека, облеката, букетот од кринови, рацете и левото крило се зачувани поради вредностите што ги има тоа сликарство (сл. 18). Со пресликувањето архангел Гаврил добил иконографски атрибути на Благовесник, несоодветни на идејно-тематската концепција на Страшниот суд.¹⁸

Во рамките на општата тема на Страшниот суд се присутни две композиции во пределот на цоклето. Првата, под архангел Михаил, е „Исповедувањето на праведниот“, во која свештеникот пред иконата на Исус Христос ја исповедува девојката во придружба на родителите (сл. 19). На евангелието на свештеникот е испишан текст: „Блгословенъ бгъ наш“. Втората композиција насликана под архангел Гаврил се состои од две сцени: „Ное не оди во црква во недела и на празници“ и „Грешници обземени од ѓаволи“, кои во скратена форма се сликаат во долниот регистар на Второто Христово пришествие.¹⁹

¹⁸ Во конзерваторската презентација на архангел Гаврил е одлучено тој да ја задржи новата иконографија. Отфрлена е идејата да се отстрани пресликата од рацете на оригиналната претстава на Архангелот поради одбегнување на забуна во визуелната перцепција.

¹⁹ Обично во најнискиот регистар се претставуваат поединечни казни за убијците, крадците, лажговците, блудниците и др. Примери на оваа тема во сликарството на XIX век во Македонија се обработени од Ј.

Сл. 8 Цртеж на кралска круна од првобитниот живопис, детаљ

Иако на прв поглед хетерогено, првобитното сликарство во тремот на црквата поседува стилски особености кои се препознатливи за еден значаен и плоден сликар, чие име потоа беше потврдено со откривањето на неговиот потпис испишан од левата страна на фигурата на архангел Гаврил.

Чокревска Филип, *Пробивот на темата „Праведно и грешно исповедање во сликарството во Македонија, Патримониум. МК, 3-4 (Скопје 2008), 219-232.*

Сл. 9 Крал и пророк Давид

Сл. 10 Крал и пророк Соломон

Сл. 11 Пророк Авакум

Сл. 12 Пророк Еремија

Сл. 13 Двослоен живопис од западната фасада

Сл. 14 Пророк Илија

Сл. 15 Св. Екатерина и св. Евгенија

Сл. 16 Св. Константин и Елена, св. Антониј Велики и св. Екатерина

Станува збор за Никола Михајлов, помладиот син на познатиот зограф Михаил Анагност од Самарина, односно од Крушево. Во потписот испишан на начин својствен за него - со големи букви на грчки јазик, сликарот го соопштил своето име и уште неколку важни податоци: ΧΕΙΡ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΖΩΓΡΑΦΟΥ. ΥΙΟΥ. Μ.Ζ. 1862. (Од раката на Никола Зограф, син на М(ихаил) З(ограф) 1862), (црт. 1, сл. 20).

Благодарение на истражувањата на неколку наши проучувачи, во науката е речиси познат уметничкиот итинерер на зографот Никола Михајлов,²⁰ па оттука откритието на неговото автор-

²⁰ А. Николовски, *Никола Михајлов - последниот потомок од зографската фамилија на Михаил Зиси*, Културно наследство XIV-XV (1987/1988), Скопје 1990, 21-41; Ј. Тричковска, *Делата во Македонија на сликарското семејство на Михаил од Самарина*, докторска дисертација одбранета на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, Скопје 2008, 109-132, за Никола Михајлов; Д. Николовски, *Прилог кон делото на зографот Никола Михајлов*, Зборник радова Ниш и Византија XI (Ниш 2013), 355-366; Истиот, *Резултати од валоризацијата на црквите во селата Богомила и Бистрица во областа Азот, Велешко*, Патримониум. МК, 11 (Скопје 2013), 187.

ство во тремот на црквата Св. Јован Претеча во Кратово, кое е потврдено со потпис, значително ги збогатува сознанијата за овој плоден уметник. Се претпоставува дека тој ја започнал својата уметничка активност сликајќи икони за црквите Св. Ѓорѓи и Св. Никола во Влашко маало во Охрид (1840) со татко му Михаил.²¹ Покрај заедничките остварувања со татко му, Никола ќе создаде дела со високи уметнички вредности. Истражувачите, сепак, ќе забележат дека тој не работел сам, туку со својата тајфа во која се вклучени добри зографи. По откритието на грандиозниот опус на Никола Михајлов во кумановската црква Св. Никола, кој, впрочем, не е потврден со потпис, ниту со датум,²² фасадниот живопис во тремот на црква Св. Јован Претеча во Кратово е неговото второ ново откритие, овојпат потврдено и со потпис, кое бара дополнителни објаснувања.

Светителските фигури од двете групи на западната фасада се сликани со воедначен стил, хармонична палета на бои, со пропорционална и иконографска точност. Инкарнатите се менуваат

²¹ Ј. Тричковска, *Делата во Македонија*, 318.

²² Живописот во кумановската црква Ј. Тричковска го сместува по 1854 година (в. *Делата во Македонија*, 324).

Сл. 17 Архангел Михаил

од светител до светител, од светла до темна гама, но темните подочници, белите линии со кои се оживуваат инкарнатите, потцртувањето со тенка кафена линија и црвенилото на усните се секаде еднакво застапени. Фигурите се сликани на заднина од неколку колоритни појаси: окер долу, бела со вегетација од кипариси и кедрови поставени меѓу фигурите, над кои хоризонтално лебдат воздушести облачиња до под рамената на светителите, а горниот појас е темносин. Колоритот е интензивен со штедра употреба на циноберот, карминот, окерот во контраст со сината и зелената кои преовладуваат на облеките. Исклучителна е декоративноста во примената на украсните елементи (бисери, цветови), развиорените дипли од облеката, извонредното чувство за материјализација и волумен.

Околу фигурите сликарот Никола не остава празен простор. Покрај вегетацијата и валерите на бои што го граничат земното од небесното, застапени се и архитектурата и библиските текстови, мошне коректно испишувани на развиените свитоци во рацете на светителите. Во кратовската црква Никола ги испишува натписите исклучиво на црковно-словенски, меѓу кои се и два дарителски натписи: „Приложі: Андонъ Стодановичъ“; „

Сл. 18 Архангел Гаврил

Приложі: Врсто...“;²³ додека при соопштувањето на своето име го користи грчкото писмо и јазик.

Апстрахирајќи ја пресликата од Папрадишки, на првобитното сликарство во тремот на црквата Свети Јован Претеча се забележува неизедначен стилски израз со незначителна временска дистанца на неговото настанување. Поточно, се забележува присуство на две тајфи раководени од двајца главни мајстори. Едниот од нив е споменатиот Никола Михаилов (1862), кој ја сликал речиси целата западна фасада на црквата под тремот. Кој би можел да биде вториот мајстор и дали живописот во калотата е сликан во истата 1862 година?

Поради стилската хетерогеност и „оптовареност“ со преслики, првобитното сликарството во централната калота беше тешко читливо за атрибуција. Одредените стилски карактеристики на сликарството, како и завршната бордура под проците насликани на архиволтните површини, чија бордо-кафена боја се разликува од бојата на бордурите со кои Никола ги врамува површините со стоечките фигури, укажуваа дека овој живопис е сликан, многу веројатно, од друг зограф, пред

²³ Натписите се испишани кај претставите на Св. Константин и Елена и Св. Антониј и Екатерина

Сл. 19 Праведно исповедање

1862 година. Изненадување прави композицијата со големата група пророци, преподобни, маченици и архиереи, како и групата со пророк Мојсеј во западниот сегмент од централната калота, во која се препознава раката на Никола Михајлов (сл. 6). Меѓутоа, останатиот, делумно зачуван живопис во калотата е работен од искусен и добар мајстор, кој мошне потсетува на најдобрите иконописни дела на зографот Михаил (Анагност) од епирското село Самарина, таткото на Никола.²⁴ Претста-

вите на ангели трубачи со убави, јадри и прозечно розикави овали на лицата²⁵ (сл. 21) и летачките ангелчиња/пути (сл. 22) како да се „пренесени“ од најраните дела на зографот Михаил,²⁶ а тоа се однесува и на одредените стоечки фигури на пророци во архиволтите (сл.23), исто така сликани од зограф Михаил²⁷ во чија тајфа покрај син му Ни-

²⁴ Неговото богато творештво во периодот од 1811 до 1849 година е добро истражено и проследено на територијата на денешна Грција, Албанија, Македонија и Бугарија (Ј. Тричковска, *Западњачки утицаји на црквено сликарство у Македонији преко зографа Михајла и Димитра из Самарине*, Западноевропски барок и византијски свет, Зборник радова, САНУ (Београд 1991), 207-212; Истата, *Тематиката на живописот во машката трпезарија во манастирот Св. Јован Бигорски*, во: Манастир Свети Јован Бигорски 1994, 141-166; М. М. Машниќ, *Дела од раната фаза од творештвото на Михаил Анагност и син му Димитар-Даниил*, Зборник за средновековна уметност 2, Музеј на Македонија (Скопје 1996), 265-275; Ј. Тричковска, *Живописот во црквата Св. Георги Победоносец во с. Рајчица, Дебарско, магистерски труд*, Универзитет Св. Кирил и Методиј, Скопје 2000; К. Naslazi, *Influenca e shkollës ikonografike të Korçës te disa piktorë të shek. XIX Mihal dhe Dhimitër Anagnosti*, Monumentet (Tirane 2002), 107-123; Ј. Тричковска, *Творечкиот пат на зографското семејство на Михаил од Самарина во Македонија*, Зборник на трудови од меѓународниот симпозиум „Власите на Балканот“ (ноември 2003), Институт

за национална историја и Унија за култура на Власите од Македонија (Скопје 2005), 231-241; Истата, *Делата во Македонија на сликарското семејство на Михаил од Самарина, докторска дисертација* одбранета на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, Скопје 2008; Истата, *Хронологија на раните дела на зографот Михаил (анагност) од Самарина*, Патримониум. МК 7-8 (Скопје 2010), 405-416; N. X. Παλαγεοργίου, Το καθολικό της Αγίας Παρασκευής και ο ναός της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος Σαμαρίνας Γρεβενών, Κέντρο Βυζαντινών ερευνών, Θεσσαλονίκη 2010.

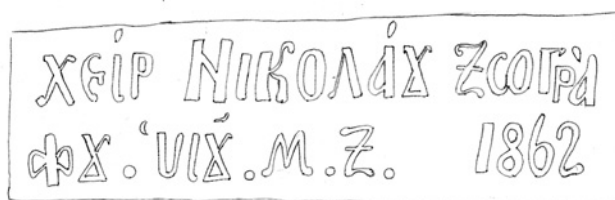
²⁵ Ако се следи атрибуцијата на А. Николовски во врска со подоцнежните сликарски интервенции во калотата, се забележува дека тој прекрасната група на ангели трубачи му ја припишува на Д. А. Папрадишки (А. Николовски, *Македонските зографи*, 65).

²⁶ Може да се споредат со претставите на ангели од битолскиот кивот (1826), (сп. М. М. Машниќ, *Дела од раната фаза*, 265-274; Ј. Тричковска, *Хронологија*, 405-416), или со сликарството од Машката трпезарија на Бигорскиот манастир, уништен по катастрофалниот пожар во 2009 година (сп. А. Николовски, *Живопис во машката трпезарија*, Манастир Свети Јован Бигорски, Скопје 1994, 112-121).

²⁷ И на нив се забележува подоцнежено потсликување на контурите со црна линија.

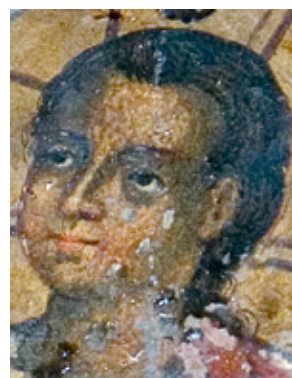
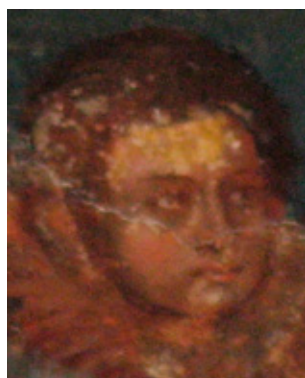
Сл. 20 Потпис на зографот Никола Михајлов

Црт. 1. Калк на потписот (Н. Кекеновски)

Сл. 21 Глава на ангели (а. Кратово, б. Дарохранилница од Битола, в. Маишката трпезарија во Бигорскиот манастир), детали

Сл. 22 Пути (а. б. в. Кратово, г. глава на Христос, Лазарополе), детали

Сл. 23 Крал Соломон (а. Бигорски манастир, б. Кратово), детали

а.

б.

Сл. 24 Натписи на свитоци, (а. Кратово, б. Бигорски манастир), детали

кола учествувале и други зографи, меѓу кои, претпоставуваме, се наоѓал и веќе замонашениот Даниил, постариот син на Михаил и брат на Никола за кого е искажано мислењето дека е стилски мошне близок до татко му Михаил.²⁸ Тешко е прецизно да се одреди времето кога настанал овој живопис, освен да се искаже претпоставка со потсетување на некои датуми преку кои се следи активноста на зографот Михаил меѓу 1836, кога е обновена кратовската црква и 1849 година, која се смета за последна во неговиот сликарски ангажман. Имено, ако во 1836 година зографот Михаил го слика Страшниот суд на источниот ѕид од егзонартексот на лазарополската црква,²⁹ во 1840 куполата во црквата Св. Ѓорѓи во Рајчица, во 1844 и 1846, во придружба на помладиот син Никола и други соработници од тајфата ги работи иконите за ресенската црква Св. Ѓорѓи, а во 1849 година ја слика куполата од припратата на црквата Св. Богородица во манастирот Трескавец, во соработка со еден дотогаш непознат крушевски зограф по име Зиси.³⁰ Набргу потоа Никола Миха-

илов, кој е веќе оформен сликар со изграден стил, добил амбициозен проект да ги наслика сводните и куполните површини во црквата Св. Никола во Куманово (после 1854). Загоа нашата претпоставка е дека ангажманот на зографот Михаил во Кратово би можел да биде по 1849 - време кога е, претпоставуваме, завршено живописувањето на калотата во Трескавец и 1854 година - време што се поврзува со почетокот на големиот сликарски ангажман на неговиот син Никола во кумановската црква.³¹ Атрибуирањето на ова сликарство на зографот Михаил се поткрепува не само со воочените стилски карактеристики, туку и преку начинот на испишувањето на текстовите, кои овојпат се на црковно-словенски (сл. 24). Тука се и цветно декорираните платна од облеките или од покривката на масата, или пејзажите со кипариси и кедрови, кои Никола ќе ги преземе и со кои ќе продолжи да ја исполнува заднината меѓу светителите во сликарството на западната фасада. Михаил користи палета од цинобер, зелена, окер, оловно бела и кармин, и мошне невообичаено за него, окер за контурите наместо вообичаената црна што ја користи за испишување на текстовите.

²⁸ Ј. Тричковска, *Делата во Македонија*, 312.

²⁹ Ј. Хаџи Васиљевиќ, *Записи и натписи*, Зборник за историју Јужне Србије и суседних области, књ. I, Скопље 1936, 283-285. Атрибуцијата на Страшниот суд во Лазарополе ја направи Ј. Тричковска, *Делата во Македонија*, 268-305, а попрецизна хронологија дава В. Поповска Коробар, *За иконостагот на црквата Свети Ѓорѓи во Лазарополе*, Патримониум. МК, 11 (Скопје 2013), 229, 230.

³⁰ М. М. Машниќ, *Дела од раната фаза*, 265-274; Ј. Тричковска, *Делата во Македонија*, 94, 308.

³¹ Во меѓувреме Никола Михаилов работи икони за Осоговскиот манастир (по 1851) и за црквата Св. Димитриј во Крива Паланка (1854), а иконите за црквата Св. Илија во село Блатец се датирани во 1858 година (Ј. Тричковска, *Делата во Македонија*, 109-132, со постара цитирана литература). Во Кратово ќе се врати повторно во 1862 година за да ја ислика западната фасада на црквата.

Живописот во тремот на црквата Св. Јован во Кратово сè уште не е целосно отворен и истражен, и голема надеж за исполнување на истражувачкиот интерес се полага во продолжувањето на конзерваторско-реставраторските работи, од кои

зависи не само консолидирањето на нарушената состојба на живописот туку и добивањето нови сознанија за утврдување на претпоставката за авторството, за хронологијата и тематиката.

Mirjana M. MAŠNIĆ

**THE FRESCO PAINTING IN THE PORCH IN THE CHURCH OF
ST. JOHN THE FORERUNNER IN KRATOVO**

(Results of the latest conservation research)

Summary

The paper gives identification of the theme and iconography, and the content of the fresco painting found on the open porch in the church of St. John the Forerunner in Kratovo. A distinction is given for the fresco painting in the central calotte and the archivolt of the porch from one side and for the painting of the west façade of the church (1862) as well. Underneath the present date painting by Dimitar Andonov Papradiški (1921), a signature was discovered for the painter Nikola Mihailov. Part of the painting has been attributed to the zoograph Michael from Samarina, the father of Nikola.

With the conservation work partly removed from the west façade was the damaged over painting by D.A. Papradiški, hence revealing a well preserved original painting by Nikola Mihalov, as a result enriching the knowledge for the opus of this painter. The research the church porch fresco painting at St. John the Forerunner in Kratovo however has not yet been fully open. Great hope remains in the research project for continuing the restoration-conservation work, and consolidating the fresco painting and obtaining knowledge for the author, for the chronology and the theme.

